БУРЯАД АРАДЫЕ НЭГЭДҮҮЛХЭ ҮҮРГЭ ЕХЭТЭЙ «АЛТАРГАНА»

Цырегма САМПИЛОВА,
2008, 2012 онуудай "Алтарганын" Ехэ нааданай "Алтан саг" харалганай хүрэл, алтан медальнуудта хүртэгшэ

2016 ондо "Алтаргана" ехэ наадан Буряад орондомнай наярхань лэ гэҥэш. Оло дахин үнэргэгдэжэ байһан хэмжээ ябуулга саг сагтаа хубилалта хэгдээгүй һаа, удха шанараа алдажа, хүнэй анхарал татахаяа болишодог. Тиимэһээ "Алтарганаяа" һайнаар үнэргэгэхын тула бэлэдхэлэй ажал эртээнһээ ябуулжа эхилдэг. Манай Буряад орон энэ жэлһээ ажалаа эршэдүүлэнхэй. "Алтарганада" ямар түхэлтэй хэмжээнүүдые, мүрысөөнүүдые нэмэхэб? Эдэ бүгдэ эмхидхэлэй асуудалнуудаар ажал ябуулагдажал байна.

Буряад хүнэй ажамидарал харуулха шүхала

Июниин 6-да Улаан-Үдэдэ эмхидхэгдэһэн ехэ хуралданай үедэ "Алтаргана" тухай хэдэн олон һанамжанууд дэлгэгдээ. Буряад Уласай Элүүрые хамгаалгын яаманай сайдаар олон жэлдэ худэлһэн, мүнөө Буряад фермернүүдэй нэгэдэлые хүтэлбэрилэгшэ Баир Бальжиров "Алтарганын" нааданда гол удха оруулха хэмжээ ябуулга дурадхаа. Баир Гвибалович "Алтаргана" ехэ наданай эмхидхэлэй хорооной түрүүлэгшэ хадаа 2010 ондо Эрхүүдэ үнгэргэгдэһэн нааданда "Буряадай нэгэ үдэр" гэһэн харалга дурадхаһан байна.

- Буряад хүн ямар байдалаар ажамидарнаб, юу хэнэб гэжэ харуулхаһаа гадуур, мүнөө ямар ажал эрхилжэ, гэр бүлэеэ, өөрыгөө тэжээнэ гэҥшэб? Хүн зон яажа энэ үндэһэн газар дэбисхэр дээрээ фермерэй -хүдөө ажахын үмсын ажалаа ябуулнаб, саашадаа яажа хүгжэхэб гэһэн асуудал мүнөө тон шухала бшуу, - гэжэ Баир Бальжиров тэмдэглээ.

Ушар юуб гэхэдэ, "Алтаргана" наадан ганса соёлой бэшэ, мүн арадай үндэһэн байдалай һууритай болгохын тула эрдэмэй хуралдаа эмхидхэхые тэрэ дурадхаа. Энэ хуралдаанда хүдөө ажахын, үмсын ажамидаралай, һуудалай хүгжэлтэ тухай зүбшэгдэхэ. Хабаадагшад бүхэн өөрынгөө нютагай ажал тухай хөөрэхэ, багахан баримтата фильм-буулгажа, танилсуулга хэхэ. Хүдөө ажахыгаараа ажамидардаг буряад арад саашанхи хүгжэлтэдөө үрэ дүнтэй болохо бшуу.

- Эндэ ямар нэгэ сэгнэлтэ, мүрысөөн, шангууд байха бэшэ. Холые шэглэнэн хүгжэлтын асуудалнууд зүбшэгдэхэ болоно. Нютаг газарай ажаһуудал сасуулжа, жэшээлхын аргагүй ха юм даа. Газаамнай "кризис", харин бидэ дуу шуугаа, гоё һайханаа дэлгээд лэ байха бэшэ, бүрин үндэһэтэй болохо ёһотойбди, - гэжэ Баир Гвибалович онсолоо.

Ниитэ ажал ябуулагшын һанамжаар, гоё һайхан хубсаһа харахада, гоёл аабза, зүгөөр, эдэ хубсаһа ажабайдалдаа хэн үмдэхэб даа. Энэншье зүб. Мүнөө үеын буряад хүнэй хубсаһан ямар байха ёһотойб. Буряад хүн ямар хубсаһа үмдөөд, хониёо адуулхаб, малаа харахаб? Үдэр бүри үмдэхэ буряад хубсаһан хэрэгтэй ха юм. Арад бүхэн өөрынгөө хубсаһа ажабайдалдаа үмдөөд лэ ябадаг, харин манай үндэһэн хубсаһан ехэ үнэ сэнтэй, гансал гоёод, тайзан дээрэ гарахаар лэ бшуу. Энээн тухай бодомжолжо, юрын хүнэй хубсаһан хүнгэн, бэлэн, үнэ сэнгүй байха ёһотой гэжэ Баир Бальжиров һанамжалаа.

Модельернүүдэй һүргүүли хэрэгтэй гү?

Буряадаймнай мэдээжэ модельер Нонна Тогочиева "Алтарганын" наадан тухай өөрынгөө һанамжатаяа хубаалдаба.

- Би залуу модельернүүдые һургаха хүсэлтэйб. Дадал сомондо үнгэргэгдэнэн ээлжээтэ "Алтарганын" нааданда хабаадахадаа, манай буряад модельернүүдэй бүтээлнүүдые харахада, ехэ уйтай байгаа. Харин агынхид ямар гоёор, уран һайханаар бүтээһэн шэмэг хубсаһа харуулаа һэм. Манайхидшье баһал бэлигтэйл даа, гансал арга боломжонь иимэ байна, - гэжэ Нонна хөөрэбэ.

Зоригто, Нонна Тогочиевтан хубсаһанай элдэб харалгануудта бэлдэхэдээ, 500 мянган түхэриг банкһаа урьһаламжа абадаг юм. Һүүлдэнь тэрэ үриеэ табан жэлэй туршада түлэжэл ябадаг. Хубсаһанай үзэмжэ ехэ гарза гаршатай харалган гэҥэш. Мүнгэнэй шан бага, ямаршье гаргаша хаахаар бэшэ. Нонын хэлэһээр, манай Буряад орондо модельернүүдэй түб байгуулха, залуу оёдолшодые, хубсаһа найруулагшадые дэмжэхэ хэрэгтэй.

- Залуушуулые һургаха дүршэлтэй оёдолшод бии бшуу. Үнэгүйгөөр бүтээгдэнэн хубсаһан хэрэгтэй. Һүүлдэнь энэ түбнай Буряад ороноо түлөөлэгшэдэй хубсаһа оёдог болохо һэн. Буряад Улас гэжэ холоһоо эли байхын тула өөрын тэмдэг, нюур болохо буряад хубсаһанууд хэрэгтэй бшуу. Ондоо газарнуудһаа дутуугүй гоё хубсаһатай байха хэрэгтэй. Улаан-Үдэ хадаа буряадуудай Париж ха юм даа, - гэжэ Нонна хөөрэбэ.

Үнэхөөрөөшье, даб гээд, буряад хубсаһа худалдан абаха гү, оюулха гэхэдэ, ехэ үнэ сэнтэй хубсаһан болодог. Юрын хүнэй худалдан абахааршье бэшэ. Бүхы буряадууд урдын сагта булта баян байгаа бэшэ ха юм? Буряад юрын хүнэй үмдэхөөр, таарама үнэ сэнтэй, зохидхон хубсаһан хэрэгтэйл даа.

Гэхэтэй хамта буряад модельер-оёдолшод булта ехэ наада дэлгэхэ аргагүй хадань, музейн болон бусад газарнуудта тэдэнэй бүтээһэн хубсаһануудай үзэмжэ дэлгэхэ хэрэгтэй.

Буряадуудай хубсаһан тухай Нумаа эгэшэ баһал өөрынгөө һанамжануудые мэдүүлбэ.

- Тиигэштэрээ хубсаһанай харалганда обтохоор бэшэл даа. Манай Шэнэхээнэйхид юрын ажабайдалда үмдэдэг хубсаһааараал ябана ха юм. Нэгэ муу юумэн гэхэдэ, бага үхибүүндэ һамган дэгэл үмдэхүүлдэг, нахатай һамган басаган дэгэл үмдэжэрхихэ гэһэн үйлэ ехэ дэлгэрэнгы. Буряад зон хадаа, шарын шажанай зон хадаа бурханай үнгэ тааруулан хубсалха ёһотой, - гэжэ Нумаа эгэшэ онсолбо.

Эрэ хүн һаарал, боробтор, хүхэ үнгэтэй дэгэл үмдэдэг. Эхэнэрнүүдэй дэгэл элдэб һайхан янзын үнгэтэй байха аргатай. Гансал ута хормойтой дэгэл үгсаатанаймнай гол хубсаһан хадань богони, оодон хубсаһа оёлтогүй хаш. Энэш баһал өөрын удхатай.

▲ Б. Бальжиров

Буряад хэлэн "Алтарганын" гол харилсаан болохо ёһотой

Буряад хэлэтэй арадай Ехэ наадан хадань "Алтарганын" үедэ бүхы зон буряадаар дуугархал ёһотой. Хэлэеэ ойлголсолдохоёо һанабал, шадаха болихошье һаа, түрэл буряад хэлээрээ харилсахал ёһотойбди. Би 2008 ондо Эрхүүдэ үнгэрһэн "Алтарганын" нааданда Монголой буряадуудтай уулзаад, суг хэмжээнүүдтэ ябахадаа, оршулагшынь болоод ябаа бэлэйб. Нэгэшье харалгануud буряад хэлээр үнгэрөөгүй, ородоор лэ булта харилсаа бэлэй. Бага сага буряадаар гоё үгэнүүд хэлэгдээд, гол үйлэород хэлээрээ үнгэрөө һэн. 2012 ондошье Ага нютагта баһал үлүүгүй, бүхы юумэнород хэлэн дээрэ эмхидхэгдээ бэлэй. Ганса Ага, Эрхүү, Буряад ороной буряадууд сугараад байна бэшэ ха юмбибди. Ондоо газар уһанһаа орос хэлэ мэдэхэгүй манайл түрэл аха дүү буряадуднай ерээд байна, тиигэбэл булта буряадаар лэ харилсаха ёһотойбди гэжэ хэзээ мэдэрхэ зонбибди. Энээн тухай олон хүн һанамжаа хэлэдэг байна. Багшын ажалай ветеран Галина Ешижамсоева Эрхүүдэ болоһон "Алтарганын" ушар хөөрэдэг.

- Нэгэ хубүүхэн түрүү һуури эзэлээд, мүнгэн шангай сертификат баряад, хаанашье ошожо, тэрэ саарһаяа мүнгэн болгохоёо ойлгожо ядажа ябаа һэн. Хэлэ мэдэхэгүй хадань заабол ойлгуулжа үгэхэ оршуулагша байхал байгаа. Иимэ ушар болоо хадань гартань мүнгэн шангыень барюулхада яаха байгааб? Нэгэ үндэһэн угсаатантаяа харилсажа байгаад, түрэлхи буряад хэлэндээ һураараг үй һаа, хэзээ һураха гэҥшэб? - гэжэ Галина Гомбоевна ехэ һанаата болоно.

Буряад хэлэнэй блогер Намжилма Бальжинимаева баһал энэ ушараар хэдэн һанамжануудые мэдүүлээ. Жюридэ буряад хэлэгүй хүн ажаллаха ёһогүй гэжэ хэлэгдээ. Гэхэ мэтэшэлэн, ехэ олон һанамжануud оруулагдаа бшуу.

Санагынхид "Алтарганада" һанамжаа мэдүүлбэ

"Алтарганын" асуудал Буряадаймнай түрүү харааа бодолтой зонуудай сэдьхэл хүдэлгэнэ. Захааминай аймагһаа Борис Тарбаев Санжай-Ханда Дармаева хоёр зорюута ерэжэ, бидэнтэй өөһэдынгөө һанамжануудтай хубаалдаба. Эдэ хоёр "Алтарганын" ехэ нааданда оло дахин хабаададаг, тиимэһээ дутуу дундануудыень һайса ойлгонхой. Борис Тарбаев "Буряадай нэгэ үдэр" гэһэн харалганай үйлэ үргэдхэхэ тухай һанамжалаа.

- Хабаадаһан бүлгэмүүд нэгэл адли заншалта үйлэ харуулдаг. Тоонто тайлга, милаан, агнуури, түрэ найр гээд лэ адлихан лэ заншалнуудые дабтажал байхадань, ехэ һонигүй болоо. Тэдэ үйлэнүүдые ондоогоор нэрлэбэшье, үйлэнүүдынь адли. Дуугаа дуулаад, үреэлээ хэлээд, ёохорлоод лэ дүүргэдэг. Зарим бүлгэмүүдэй шэнэ юумэ оруулхадань, жюриин гэшүүд гаршагта тааранагүй гээд, сэгнэлтыень доошолуулдаг, - гэжэ Борис Владимирович хөөрэнэ.

Борис Тарбаев Санагынгаа Соёлой байшангай уран һайханай талые даадаг. Буряадай ёһо заншал табиха найруулагшашье олдодоггүй, харин өөһэдөө табиха гэхэдэнь, номшье үгы хаш даа. Ёһо заншал тухай гансал эрдэмэй бүтээлнүүд дайралдадаг гэжэ тэрэ мэдээсэбэ.

Табан хүшүү малаа сахидаг малшадай байдал анхарха

Тиимэһээ "Буряадай нэгэ үдэр" гэһэн харалганда буряад угсаатанай сахижа ябаһан табан хушуу малда зорюулһан гаршаг нэмэхыень тэрэ дурадхаба.

- 2008 ондо "Табан хушуу мал" гэһэн тусхай түлэб ажалдаа зохёогоо һэм. "Буряадай нэгэ үдэрые" шэнэлхэ, үргэдхэхэ хэрэгтэй. Малшанай байдал тухай дэлгэрэнгыгээр харуулха хэрэгтэй, бидэ угаараа малшадайл үри хүүгэд ха юмбибди. Бүхы аман зохёолнай эндэһээл үндэһэтэй. Энэ талаар ехэ олон һонин мэдээсэлнүүд олдохо. "Табан эрдэни", "Табан баялиг", "Буряад малшанай табан баялиг" гээд нэрлэжэ, харалганай шэглэлдэ нэмэлтэ оруулхада болохо, - гэжэ Борис Владимирович һанамжалба.

Санага нютагай уран шүлэгшэн Санжай-Ханда Дармаева энэ һанамжа баһал дэмжэбэ:

– Ганса морин эрдэнидэ хабаатай хэдэн һонин зүйлнүүдые тэмдэглэмээр. Сэргэһээ эхилээд лэ, мориной соло, мориной хатар, морин тухай дуунууд болон адуунай арһаар хэнэн бүтээлнүүд, мяханай зүйлнүүд гээд олон ха юм. Мүн мори яагаад ургалхаб, эмээллэхэб гэжэ хүн зоной харахадашье һонин ха юм,- гэжэ Санжай-Ханда Долгоржаповна мэдээсэбэ.

Санагынхид нютагтаа ташуур минаа найман һураар гүрэхэ, элдэбын аргамжа, уялаа хэхэ гэһэн буряад малшанай гол ажалай зүйлнүүдэ харалга үнгэргэһэн байха юм. Эрэ хүнэй баялиг эмээл хазаа бүтээлгэ тухай мэдээсэл буряад зондо туһатайл даа.

Һонюуша һүбэлгэн зонд табан хушуу адуу малай ажалуудлаг эд зүйлнүүдэй үзэмж дэлгэхэ болон дүршэлтхэшээлнүүдые үгэхэ тухай санагынхид дурадхана.

- Минии һанахада, малшадай энэ эрдэм зааха, һургах дүй дүршэлтэйшье, дуратайшье зон олдохол даа. Манай Санагада Бандеев Никита гэжэ бэрхэ хүн бии юм,- гэжэ Санжай-Ханда Дармаева хөөрэбэ.

Малшадай найр наадан болгохо

Буряад угсаатанай сахижа ябаһан табан хушуу мал тухай харалга эмхидхэхэдээ, юрын байра соо бэшэ, сэбэр агаартай фермернүүдтэй нягта холбоотойгоор эмхидхэхые эдэ хоёр най дурадхана.

Тиигэжэ захааминайхидай дурадхалаар, "Алтаргана" ехэ нааданай гол хубинь малшадай һайндэр болохо ёһотой. Малшад энэ найртаа суглаж, дүй дүршэлөөрөө хубаалдаха, мүрысэхэшье аргатай байха. Тиимэһээ юрын таряа ашад, малшадта эмхидхэгшэдэй анхарал хандуулхые дурадхана.

Эдэ хоёр санагынхидай болон бусадшье зоной һанамжа мэдүүлбэл, үнэхөөрөөшье "Алтаргана" наадан соёлой болон тамирай мэргэжэлтэдэй харалган болошоо Үльгэршэдэй, дуушадай, дангинанарай, мүнөө үеын дуунай харалганууда ехэнхидэ мэргэжэлтэй лэ хабаадана. Харин юрын хүдөөгэй зон хабааданагүй, харагшад болоод байдаг. Юрын зоной хабаадахаар юуншье үгы, энэнь буруу гэжэ хүн зон мэдүүлдэг болонхой бшуу.

Буряад хадаа буряадаа хайрлаха, хүндэлхэ

Иимэ һанамжануудые миниий ушарһан зон мэдүүлбэ гэҥшэ. "Алтарганын" удаадахи ехэ наадан тэбхэр нэгэ жэл болоод лэ эхилхэ. Энэ жэлэй туршада эмхидхэгшэдэй бүтээлхэлэй ажал ехэ. Ганса ноёдой мэргэжэлтэдэй найр наадаг бэшэ, юрын зоной наадан болгохо гэжэ Буряадаймнай эмхидхэгшэд мэдэрнэ бэзэ.

Буряад Уласай соёлой сайд Тимур Цыбиков: "Дэлхэйн барга монголшуудай фестиваль" ямар дутуу дунданууд манай эмхидхэлдэ дайралданаб, тэдэмнай алдуунууд дээрэ ажал боложо үгэхэ", - гэжэ хэлээ бэлэй. Тиимэһээ буряад угсаатанай юрын арадай һайндэр болгохо гэжэ оролдохол даа.

Энэ хөөрөөгөө Нумаа эгэшын хэлэһэн үгэнүүдээр дүүргэхэ хүсэлтэйб:

"Би оло дахин жюриин гэшүүн байгааб. Зарим газарта даншье һаа "заабол ила хабди, өөһэдтөөл шангуудынь үгэхэ" гэжэ сэдьхэжэ, хэлээ ама гаргажа байдаг. Энэнь ехэ муу, сэдьхэл үбдэхөөр. Манай Шэнэхээнэй зарим хабаадагшад ехэ ухаатайгаар иигэжэ хэлээ һэн: "Бүшье шүүел даа хамаагүй, зүгөөр хэдэн тээшээ таһаржа зобожо, зүдэржэ ябаһан аад, арай гэжэ бултадаа амиды мэндэ үлэжэ шадаһан арад нюур нюураараа уулзажа байһамнай- жаргал гээшэ".

Иимэ ухаатай бодолоо "Алтарганадаа" бэлдэжэ, буряад угсаата арад хадаа бэе бэеэ хайрлажа, гамнажа, хүндыень тэмдэг үзүүлжэ байха хэрэгтэй.